

тва, контакти між цим регіоном і цією західною державою будуть всіляко розвиватися та розширюватися.

1. *Боллан Г. Л. де*. Опис України / Гійом Левассер де Боллан. Українські козаки та їхні останні гетьмани; Богдан Хмельницький // П. Меріме / [пер. з фр., приміт. та передм. Я. І. Кравця]. – Львів: Каменяр, 1990. – 301 с. 2. *Бурім Д. В.* Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства імені Шевченка в Європі / Бурім Д. В., Кучерук О. О., Маврін О. О. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2007. – 528 с. 3. *Вагіна О. М.* Освітня діяльність української еміграції в країнах Європи (1918–1939): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. / Вагіна Олена Миколаївна. – Запоріжжя, 1999. – 230 с. 4. *Васильчиков А. А.* Семейство Разумовских / А. А. Васильчиков. – СПб.: Типография М. М. Стасюлевича, 1880. – Т. 1. – 560 с. 5. *Васильчиков А. А.* Семейство Разумовских / А. А. Васильчиков. – С.-Пб.: Типография М. М. Стасюлевича, 1882. – Т. 3. – Ч. 1. – 602 с. 6. *Васильчиков А. А.* Семейство Разумовских / А. А. Васильчиков. – С.-Пб.: Типография М. М. Стасюлевича, 1887. – Т. 4. – Ч. 2. – 603 с. 7. Довідник з історії України / [за заг. ред. І. Підкови та Р. Шуста]. – К.: Генеза, 2001. – 1136 с. 8. *Дробот І. І.* Державно-соборницька ідея в практиці українських суспільно-політичних сил в еміграції та на західноукраїнських землях (1920–1930-і рр.): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Іван Іванович Дробот. – К., 2002. – 473 с. 9. *Жуковський А.* Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка в Європі / Аркадій Жуковський. – Львів; Париж: Видавництво НТШ, 2000. – 138 с. 10. *Іваненко О. А.* Культурні взаємини Франції та України наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Оксана Анатоліївна Іваненко. – К., 2004. – 198 с. 11. *Калібаба Д.* Відомі діячі культури, науки, по-

літики Чернігівщини / Дмитро Калібаба. – Чернігів, 1998. – 256 с. 12. *Кураєв О. О.* Культурні зв'язки України і Франції у другій половині XIX – на початку XX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.03 / Олексій Олексійович Кураєв. – К., 1992. – 162 с. 13. *Лучицький І. В.* Русские рабы и рабство в Руссильоне в XIV и XV вв. / И. В. Лучицкий // Университетские известия. – Киев. – № 11. – Ч. 2. – Критика библиография. – 1886. – С. 191–219. 14. *Наталія Дорошенко*: в житті і на сцені // Свобода. – 2007. – 2 лютого. 15. *Остання справа Дмитра Дорошенка*: До 125-річчя з дня народження видатного історика // Свобода. – 2007. – 3 серпня. 16. *Павленко С. О.* Міф про Мазепу / Сергій Олегович Павленко. – Чернігів: Десянська правда, 1998. – 246 с. 17. *Різниченко В.* Пилип Орлик – Гетьман України / Борщак Ілько. Великий мазепинець Григор Орлик. Історичні оповіді. – К.: Український письменник, 1996. – 304 с. 18. *Січинський В.* Чужинці про Україну: Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть / Володимир Січинський. – К.: Довіра, 1992. 256 с. 19. *Труайя А.* Николай Гоголь / Анри Труайя. – М.: Издательство Эксмо, 2004. – 640 с. 20. *Череватюк В. Б.* Громадська, культурно-освітня та наукова діяльність українських емігрантів у Франції в 20–30-і рр. XX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Вікторія Богданівна Череватюк. – К., 1996. – 197 с. 21. *Уткин А. И.* Информационная деятельность политических, общественных и религиозных объединений украинской диаспоры в странах Запада (1945–1991): дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.01 / А. И. Уткин. – К., 1993. – 405 л. 22. *Fantastiques Ukrainiens*. L'Est Républicain. – Lundi. 25 mai 2009. 23. *Dmytrychyn I.* Gregoire Orlyk. Un cosaque ukrainien au service de Louis XV. P.: Présence Ukrainienne. L'Harmattan. – 370 p. 24. *Viallaneix P.* La Voie royale: essai sur l'idée du peuple dans l'œuvre de Michelet. P.: Delagrave, 1959. – 541 p. nouv. éd. Paris, Flammarion, 1971.

Микола Нагірний

Русини й українці Хорватії під владою Сербської Країни

У статті розглядається становище русинсько-української меншини Хорватії під час хорватсько-сербської війни 1990-х рр. Акцентовано увагу на перебуванні русинів і українців під владою Республіки Сербська Країна, охарактеризовано особливості окупаційного режиму. Проаналізовано чинники, які вплинули на проведення політики етноциду стосовно національних меншин регіону. Висвітлено наслідки перебування русинів і українців під контролем сербських державних утворень.

The position of Ruthenian-Ukrainian minority of Croatia during the Croatian-Serbian war in 1990's is considered in the article. The attention is stressed to staying of the Ruthenians and Ukrainians in the Republic of Serbian Krajina, special features of occupation regime are also described. The factors which have influenced the conducting of ethnocide policy towards national minorities of the region are analyzed. The consequences of staying of the Ruthenians and Ukrainians under the dominion of Serbian state are shown.

У Хорватії проживає невелика українська діаспора (4,3 тис. осіб за переписом 2001 р.). Одна її частина ідентифікує себе як русини (2,3 тис.), інша – як українці (2 тис. осіб). Ця меншина за понад 200 років свого перебування на південнослов'янських землях розвинула культурну, видавничу, освітню й церковну діяльність. Діаспора пережила лихоліття двох світових воєн. Однак найбільше випробування на її долю випало під час хорватсько-сербської війни 1990-х років.

Питанням становища русинів й українців у цій війні належної уваги у науковій літературі не приділено. Хорватські дослідники війни [32; 41; 42; 44] не акцентували увагу на нашій меншині. Місцеві русини й українці не оминули цієї проблеми, однак їхні дослідження або занадто узагальнені [43], або надміру деталізовані [33]. Водночас в Україні цим питанням спеціально ніхто не займався. Тож автор прагнув заповнити дану прогалину, метою статті поставивши дослідження характеру перебування русинів та українців під сербською владою, причин і наслідків такого перебування для нашої діаспори.

Дезінтеграційні процеси в СФРЮ призвели до розпаду цього наднаціонального утворення на окремі республіки й зумовили виникнення потужних сербських рухів на землях, де вони (серби) складали значний відсоток населення. Зокрема, у Хорватії серби становили абсолютну більшість у 12 і відносно у 2 общинах (регіонах) Хорватії. Кроки нової хорватської влади, яку уособлювали президент Ф. Туджман і партія Хорватський демократичний

союз (ХДС), на здобуття більшого суверенітету з 1990 р. зумовили відповідну реакцію з боку сербської меншини. Серби взяли курс на відокремлення від Хорватії. Його результатом стала міжетнічна війна та проголошення державних утворень САО Країна і АО Славонія, Бараня і Західний Срієм.

Новопосталі сербські адміністративні одиниці займали територію, де проживала значна частина несербського населення. Так, у общині Вуковар у 1991 р. мешкало 43,8% хорватів, 37,4% сербів, 7,2% «югославів» та 11,6% представників інших національностей [45, с. 474]. Серед них були й нащадки переселенців з українських земель (6 тис. осіб за переписом 1991 р.). Найбільше їх було у місті Вуковар, селах Петровці і Миклушевці. Це були єдині села, де представники нашої діаспори становили абсолютну більшість населення: у Петровцях з 1289 мешканців 737 були русинами і 230 – українцями [26, с. 24], у Миклушевцях з 673 мешканців русинів й українців було, за різними даними, 523–529 осіб [21, с. 11; 33, с. 11; 45, с. 463]. В абсолютних показниках найбільше русинів та українців Хорватії мешкало у Вуковарі (біля 2 тис. осіб [9, с. 24]), однак у цьому місті вони склали лише 4,5% населення з 44,6 тис. мешканців міста [45, с. 461].

Русини й українці Хорватії традиційно мало цікавилися політикою [29, с. 48]. Переважно представлені аграріями, виховувані впродовж кількох десятиліть на принципах «братерства і єдності» в Югославії, вони у своїй більшості не проявляли до певного часу особливої політичної актив-

ності і не займали чіткої позиції стосовно хорватсько-сербських суперечностей.

Винятком була політика їхнього представницького органу – Союзу русинів і українців Хорватії (СРiУ). Лідери СРiУ схвально зустріли зміни, що відбувалися на зламі 1980–90-х рр. у Хорватії, зокрема, обіцянку нової влади підтримувати і захищати інтереси національних меншин. На зустрічі представників національних меншин з хорватською владою 25 квітня 1991 р. від імені СРiУ було сказано, що русини і українці не відчують жодної нерівності у стосунках з владою та у фінансуванні [37, с. 2].

Вододілом у закінченні стабільності на заселених русинами й українцями землях стало проведення у травні 1991 р. референдуму про незалежність Хорватії. Серби по усій республіці бойкотували його, тож важливого значення набуло питання, як проголосують інші меншини Хорватії, особливо у Східній Славонії. Це був регіон, який безпосередньо межував із Сербією, і в якому ні серби, ні хорвати не складали абсолютної більшості. Разом з тим у Східній Славонії проживало 60% нашої діаспори [8, с. 28–29].

Досить складно визначити, як саме голосували русини й українці у населених пунктах, де їх було небагато. А у переважно русинських Петровцях і у Міклушевцях кількість тих, хто проголосував за незалежність Хорватії, склала відповідно 64 і 73% від тих, хто взяв участь у голосуванні [14, обкладинка 3]. Тож точні дані встановити неможливо, однак з упевненістю можна стверджувати, що переважна більшість русинів й українців висловилися за відокремлення від Югославії.

Такий вибір представників нашої діаспори мав велике значення для багатонаціонального регіону. Тому позиція русинів і українців була схвально прийнята керівниками ХДС [26, с. 24].

У серпні 1991 р. розпочалася повномасштабна хорватсько-сербська війна. Воєнні дії охопили територію, де проживало 80% усіх русинів і українців [40, с. 18].

Вибух війни зумовив виникнення багатьох фронтів у різних частинах Хорватії. Найважливішим з них був Вуковарський. За час облоги (86 днів) у Вуковарі загинуло 132, поранено 270, у сербських концтаборах ув'язнено більше 300, вигнано з рідних місць 500 і втекло від переслідувань 100 русинів і українців [40, с. 18].

До Вуковарського фронту прилягав Східнославонський, який проходив у безпосередній близькості до Петровців та Міклушевців. Місцева влада цих сіл з резерву розподіляла продукти поміж жителями порівну, без огляду на національність чи ідеологічні симпатії. Через Червоний Хрест міклушевчани у кінці серпня відправили своїх дітей (як русинських, так і сербських) на море [22, с. 20].

Використовуючи наступ сербських військ на Хорватію, хорватські серби активізували розбудову своїх державних утворень. 19 грудня 1991 р. було проголошено утворення Республіки Сербська Країна (РСК) шляхом об'єднання САО Країни і АО Славонії, Барані і Західного Срієму [34, с. 795]. Із захопленням Міклушевців і Петровців під владою РСК опинилася половина русинів й українців вуковарської общини [29, с. 48].

Історичні стосунки сербів і русинів не дають ніяких підстав для пояснення того, що відбувалося на території Сербської Країни. Чинником негативного ставлення сербів міг бути факт, що місцеві русини та українці – уніати [35, с. 28–29]. Оскільки хорватсько-сербська війна мала серед інших гасел і релігійне, то усе неправославне населення сприймалося сербами як вороже.

Іншим фактором зневажливого ставлення сербів могла бути політика СРiУ. Про позицію цього Союзу у питанні референдуму вже зазначалося. Окрім того, у зв'язку з прийняттям Декларації про незалежність Хорватії 25 червня 1991 р. СРiУ надіслав хорватським високопосадовцям привітання, висловивши віру у щасливе майбутнє нової держави [7, с. 4].

Окрім того, українці й русини взяли активну участь у захисті хорватської незалежності та її територіальної цілісності. У складі хорватської армії воювало 410 вояків цієї національності [40, с. 19], що складало найбільший відсоток вояків порівняно з іншими націями. Не дивно, що уряд Сербської Країни депортував русинів та українців під приводом їхньої співпраці з хорватською владою.

Слід сказати, що не всі русини й українці у хорватсько-сербській війні симпатизували офіційному Загребу. Частина мешканців Петровців та Міклушевців (переважно колишні комуністи) були настроєні просербські. У зв'язку з тим, що місця компактного проживання українців знаходились у районах умовного кордону між Сербією та Хорватією, у період воєнних дій велика кількість чоловіків української національності була мобілізована до ЮНА або до хорватської армії – залежно від місця проживання [9, с. 24].

Союз русинів й українців Югославії вважав, що «це не наша війна, і не війна сербів та хорватів, а війна двох режимів, за які мусять гинути і русини...» [17, с. 23].

Третій фактор вищезгаданої політики сербів стосовно русинів й українців полягав у тому, що Сербська Країна взяла на озброєння принципи «Великої Сербії». Тож не-сербське населення (у тому числі й русини та українці) опинилися на шляху політики «сербізації» захоплених територій [35, с. 28–29].

Четвертий фактор пов'язаний із втручанням світової спільноти у конфлікт. Нова влада прагнула якнайшвидше змінити етнічну карту регіону (так, до війни серби складали лише 9% населення Петровців) перед приходом миротворців ООН, зробивши його етнічно чистим (тобто, виключно сербським), аби довести світовому співтовариству та міжнародним організаціям свої права на ці землі [28, с. 13].

Тож фактично для русинів й українців краю було встановлено окупаційний режим.

Станом на 23 березня 1992 р. на території проживання русинсько-української меншини (як окупованій, так і просто зачепленій війною) було знищено або залишено 678 будинків. Мали місце 560 випадків крадіжок сільськогосподарської техніки та автомобілів. Знищено 32 культурних та сакральних об'єкти, у тому числі будинок СРiУ, видавництво «Нової думки» (друкований орган Союзу), 6 шкіл для дітей русинів й українців [18, с. 4]. Припинили діяльність три культурно-мистецькі товариства цієї меншини [19, с. 45–46]. Не діяло 8 греко-католицьких парафій. Пошкоджено греко-католицькі церкви у Вуковарі й Петровцях, а після окупації знищено церкви у Вуковарі, Міклушевцях й Бачинцях, а місцевих священиків вигнано [30, с. 26]. Водночас сербські православні церкви у Міклушевцях та Петровцях не зазнали пошкоджень.

У кожному зайнятому ЮНА та повсталими сербами населеному пункті організовувались штаби Територіальної оборони (ТО), причому туди входили й представники нашої діаспори. Так, нову владу у Петровцях організували серби, які у 60-х роках 20 ст. переселились до Петровців з Боснії, та окремі русини й українці [27, с. 14]. З 12 членів

штабу ТО Миклушевців було семеро сербів і п'ятеро русинів, що симпатизували Белграду [23, с. 10].

Нова влада вважала майже усіх несербів усташами і «туджманівцями». Особливу підозру викликали ті, чії родичі були заарештовані і поміщені у сербські табори [28, с. 13].

Члени миклушевського штабу ТО погрозували виселити селян 64 обійсть. Кілька разів нова влада зганяла у центр села 150 літніх людей, жінок і дітей, залажуючи їх виселенням. Лише розквартировані частини ЮНА (близько 2 тис. югославських вояків припадало на 600 місцевих селян, які залишились на той час) припинили такі ініціативи штабу [23, с. 10].

Терор, що проводив штаб Територіальної оборони, миклушевські русини не зазнавали за всі 150 років свого перебування на цих землях. Руїнування, грабежі, ґвалтування, побиття, пошкодження сакральних об'єктів, жорстокі вбивства окремих родин – це перелік діяльності нової влади [23, с. 11–12].

Після падіння Вуковару ЮНА і сербські частини увійшли у Вуковар та організували масову різанину. Під час неї було вбито 25 українців та русинів [30, с. 26; 39, с. 13]. Після захоплення міста частинами ЮНА усі чоловіки несербської національності, без огляду на особисті переконання, віровизнання чи партійну належність, були інтерновані у спеціальні табори [9, с. 24].

До Вуковару пропускали лише за спеціальними пропусками. Частину русинів і українців, які працювали у місті в лікарні або при похованні загиблих, вбили, аби позбутися небажаних свідків [16, с. 21].

Коли одна мешканка Вуковару звернулась до нової влади з проханням відбудувати зруйнований будинок, у неї насамперед поцікавилися її національністю. Почувши, що вона українка, їй відповіли: «Українці?! Яку хату ви тут шукаєте? Немає тут ніякої хати для вас! Геть звідки й прийшли!» [1, с. 22].

Після повернення Вуковару у адміністративне поле Хорватії було проведено ідентифікацію жертв: з 938 тіл знайдено 25 русинських і 9 українських [12, с. 11] (за іншими даними їх разом було 37 [38, с. 46–47]).

У русинсько-українських селах було запроваджено комендантську годину, обмежено вільне пересування селом (а з села і поготів), здійснювалися допити, руїнування, тортури [27, с. 13].

Нова влада грабувала обійстя, відбирала сільськогосподарський транспорт і коштовні речі або примушувала продавати їх за мізерні ціни [23, с. 10]. У Миклушевцях сербська верхівка наказала селянам привезти свої трактори, буцімто для техогляду, а потім просто конфіскувала їх [39, с. 13]. З території Славонії у Сербію вивозили авто, трактори, комбайни з меблями, технікою та іншими корисними речами [23, с. 9].

Селян з Миклушевців, кого підозрювали у симпатіях до ХДС чи у членстві у цій партії, заарештовували на кілька днів, били і калічили [23, с. 10].

У Петровцях через допити і тортури пройшло щонайменше 100 місцевих селян [27, с. 14]. Під підозру потрапляли люди, які затримувались на вулиці чи спілкувалися там, особливо русинською чи українською мовами. Часті обшуки відбувалися під приводом пошуків зброї чи радіостанції. Під час обшуків сім'ї повинні були непорушно стояти надворі під прицілом зброї [27, с. 15–16]. Обшуки, які не давали результатів, закінчувалися тим, що серби конфіскували цінні речі [28, с. 13].

Зникали безслідно мешканці села. Ціна людського життя катастрофічно зменшувалась: за вбивство хорвата можна було отримати 1000 нім. марок, а за представників інших національностей (окрім сербів) – 500 [27, с. 14–15].

Було запроваджено і примусові роботи, зокрема, поховання мертвих. Після падіння Вуковару спеціально для цієї роботи туди завозили і петровчан, за яку вони, наражаючись на небезпеку підірватися на мінах, отримували харчі, та й то нерегулярно. Під страхом смерті петровчани дали обіцянку мовчати про те, що вони чули і бачили у Вуковарі [27, с. 15; 28, с. 13]. Згодом селян направляли на інші примусові роботи – вирубування лісу, збирання кукурудзи [28, с. 13, 15].

Г'яні сербські солдати щоночі стріляли по будинках у селі й, траплялося, помилково вбивали один одного. У таких випадках у всьому звинувачували молодих селян і били їх до смерті [28, с. 13].

Петровчани фактично голодували попри те, що з Воєводини тамтешні русини передавали їм гуманітарну допомогу. Однак вона осідала у місцевому магазині, де дозволялось купувати тільки сербам. Навіть якби русинам і українцям дозволялось купувати там речі, все одно у них не лишилося грошей, бо їх забрала нова влада [28, с. 12–13].

Гуманітарну допомогу югославські русини привезли й миклушевчанам, однак її поділили між собою представники місцевої сербської влади [24, с. 7, 9].

Русини й українці зазнавали не тільки терору, а й потрапили під «етнічні чистки».

Людей виганяли під приводом співпраці з ворогом і за майновим критерієм: у першу чергу заможніших, аби можна було заселити сербів до їхніх осель [17, с. 23]. Родичів людей, які втекли чи, на думку нової сербської влади, були екстремістами, теж планувалося виселити якомога швидше [24, с. 8].

Депортації зачепили русинів й українців усіх трьох населених пунктів регіону, де вони проживали. Після окупації Вуковару у місті з березня по травень 1992 р. проходили погроми й «етнічні чистки» [5, с. 8]. Зокрема, 21 квітня було вигнано 52 русинів й українців [15, с. 40; 40, с. 19]. Загалом їх у місті майже не залишилося внаслідок блокади, окупації й депортацій [16, с. 22].

22 березня 1992 р. сербські підрозділи примусово виселили з Петровців 52 родини (114 осіб) русинів та українців [9, с. 24; 15, с. 40]. Сербі, погрожуючи зброєю, наказали місцевим жителям взяти з собою лише документи, гроші та цінності. Всі депортовані примусово підписали заяви, що добровільно переселяються у Хорватію, а все майно віддають владі Сербської Країни. Виселяли навіть змішані русинсько-сербські та українсько-сербські родини [28, с. 13]. Окремі селяни опиралися цьому, бо самі служили колись у югославській армії і, за їхніми словами, не хотіли залишати Югославію [27, с. 19].

Дорогою автобус зупинили сербські вояки і забрали навіть те, що петровчани встигли взяти з собою [9, с. 24; 11, с. 19; 27, с. 17]. На місце виселенців планувалося заселення сербів з Дарувару, Папуку, Пакрацу та інших місць Західної Славонії [28, с. 13].

Не unikнули депортації і миклушевчани. До 15 травня 1992 р. у селі перебувала ЮНА, яка ще так-сяк захищала місцеве населення від вигнання. Після її відходу контроль над регіоном формально перейняли російські миротворці ООН (так звані сили УНПРОФОР), проте вже 18 травня приїжджі серби, а також члени штабу ТО та їх прибічники виселили з Миклушевців 40 сімей (105 осіб) українців й ру-

синів. Було відібрано 15 будинків, 300 га землі, 24 трактори, 4 комбайни, 7 легкових та 2 вантажні автомобілі [30, с. 26].

Щоб налякати миклушевчан, вбили трьох найбагатших мешканців села. Усім дали 10 хвилин на збори, у протилежному разі погрожували вбивати непокірних [6, с. 24]. Дали можливість взяти лише найнеобхідніше, та й те дорогою відібрали [23, с. 11].

20 червня чергова група селян (три повні автобуси) була переписана, загнана до автобусів та відвезена з села. Внаслідок втручання УНПРОФОР ці автобуси повернені до Миклушевців, а люди до своїх будинків [4, с. 29]. Проте коли селяни повернулися, місцева сербська міліція погрожувала їм смертю та стріляла по їхніх обійстях. Люди вимагали від УНПРОФОР надати їм гарантії безпеки, але цього не добились [4, с. 30].

Тобто, прибуття миротворчих сил ООН практично не змінило ситуацію. Навпаки, останні просто намагалися не помічати фактів продовження дискримінації несербів. Зокрема, вигнання мешканців з Петровців 22 березня відбулося за мовчазної згоди росіян, а у примусовому виселенні русинів з Миклушевців миротворці ООН допомогли автобусами [4, с. 29–30].

Українці і русини, які ще залишались у тих місцевостях, жили практично в табірних умовах, з обмеженою свободою руху. Над ними постійно знущалися, їх били, позбавляли найнеобхідніших речей і харчів, в агресивній формі примушували залишати свої будинки, щоб їх заселити сербами і таким чином штучно змінити національний склад населення регіону [9, с. 24].

Які ж були загальні втрати русинського й українського населення під час хорватсько-сербської війни?

На початок березня 1992 р. СРІУ Хорватії мав такі дані: загиблих – 127, поранених – 295, ув'язнених – 322, вигнанців, біженців та зниклих безвісти – 1395 осіб [9, с. 24]. Станом на 23 березня 1992 р. на окупованих територіях загинуло 163 русини й українці, що складало 24,5% від загального числа представників національних меншин [18, с. 4].

За даними СРІУ Югославії, станом на 25 травня 1992 р. тільки на території Вуковару, Петровців та Миклушевців було вбито біля 80 представників нашої діаспори [35, с. 28–29].

30 травня СРІУ надіслав українському Президенту Л. Кравчукові листа, де містились такі цифри: загинули в обороні батьківщини – 30 осіб, цивільні жертви – 123, розстріляні – 19, замордовані – 5, повішені – 2, поранені – 313, полонені та перебували в концтаборах у Сербії – 242, зазнали жорстоких знущань на окупованих територіях – 360, примусово вигнані – понад 2000, біженці – 280, безвісти зникли – 310 [10, с. 25; 15, с. 40].

На початок 1993 р. кількість загиблих русинів й українців перевищила 300 осіб, при цьому доля ще 400 залишалася невідомою.

Сербська агресія спричинила вигнання 52% миклушевчан [3, с. 21]. Загалом вигнанці і біженці серед нашої діаспори становили 50% [40, с. 19]. Сотні сімей (серед них переважно жінки, діти, літні люди, хворі та каліки) змушені були зимувати у таборах для біженців [31, с. 17].

У Петровцях і Миклушевцях на початку березня 1993 р. залишилось менше тисячі мешканців [39, с. 13].

Загалом втрати русинів й українців за час хорватсько-сербської війни склали 3,5% (тоді як за роки II Світової війни їх загинуло 2%) [40, с. 18]. Існувала небезпека розселення або навіть зникнення українсько-русинської громади [15, с. 40].

Маємо всі підстави стверджувати, що у згаданих місцевостях становище русинів й українців мало виразний характер етноциду, що ставило під сумнів саме існування нашої діаспори в Хорватії [30, с. 26; 9, с. 24].

Тому русини та українці вітали акції хорватської армії у травні («Блиск») і серпні («Буря») 1995 р., якими вона повернула собі більшість земель. Повернення Східної Славонії, де проживало найбільше русинів й українців, передбачалося робити поступово і під контролем УНТАЕС (Перехідної адміністрації ООН). За резолюцією Ради Безпеки від січня 1996 р., Подунав'я мало бути мирно реінтегроване у склад Хорватії до січня 1998 р. Завдання УНТАЕС полягало у відновленні миру та довоєнної мультиетнічної картини регіону [13, с. 7–8].

Однак ця миротворча діяльність не була цілком ефективною. У низці звернень СРІУ до керівника Перехідної адміністрації вказувалось на факти підкидання сербами вибухових речовин до приміщень русинів та українців, грабування майна і вивезення його до Воеводини. СРІУ закидав Ж. Клейнові, як керівнику цієї адміністрації, бездіяльність і прихильність до сербів [13, с. 7–8; 36, с. 18–19]. Союз просив розмістити у регіоні український батальйон миротворчих сил [25, с. 16–17]. Це було зроблено, і офіцери та солдати підтримували русинсько-українську меншину, допомагали їй [2, с. 10–13].

Відповідно до плану реінтеграції Подунав'я вигнанців було поділено на 4 категорії. До першої потрапляли особи, члени родини яких залишились на окупованих територіях, і їх слід було возз'єднати. Аби повернутися, достатньо було паперового дозволу від УНТАЕС. До другої категорії потрапили ті вигнанці, чий будинки не були серйозно пошкоджені, і там ніхто не жив. Однак досить складно було отримувати такі дозволи від УНТАЕС, який ставив їх у залежність від процесу повернення країнських сербів у Хорватію, які емігрували внаслідок «Бурі» у 1995 р. Навіть коли вдавалось отримати такий дозвіл, повернення могло бути проблематичним. Так, один русин, Янко Тиркайло, повернувся до Петровців з дозволом від миротворців, але застав у своєму будинку сербку, яка добилася, що поліція УНТАЕС заборонила йому наблизитися до свого ж обійстя [25, с. 16–17].

Третя категорія вигнанців мала повертатися до будинків, у яких вже жили серби. Ті натомість вимагали, аби хорватський уряд виділив житло або кошти, на які вони могли його придбати десь у Сербії чи Боснії.

Четверта категорія – це ті, чий будинки були повністю зруйновані. Тут уже не було клопотів з УНТАЕС, але слід було сподіватись на допомогу від держави у збудуванні житла [25, с. 16–17].

Першими почалося відновлення частково зруйнованих будинків у Миклушевцях і Петровцях, а от русини знищеного Вуковару фактично виявилися останніми в черзі на відбудову, що ускладнювалося нестачею фінансових можливостей Хорватії [25, с. 16–17]. Допомога на матеріальні і культурні потреби на той час була скромною. Так, на 1999 р. уряд виділив СРІУ 376 тис. кун (1 долар США тоді дорівнював 7,5 кун): 300 тис. – для відбудови у Вуковарі приміщення СРІУ і редакції «Нової думки», 39 тис. – для відновлення Етнографічного музею у Петровцях і 37 тис. – для ремонту Будинку культури у тому ж селі [20, с. 20].

Підсумовуючи, можемо констатувати, що хорватсько-сербська війна значно вплинула на становище русинсько-української меншини Хорватії, особливо у її східній частині. Потрапивши під владу самопроголошеної Серб-

ської Країни, представники нашої діаспори фактично опинилися в умовах окупаційного режиму. Їхнє становище супроводжувалося погрозами, вбивствами, грабуванням майна, «етнічними чистками» та вигнанням з рідних місць. Незважаючи на те, що більшість русинів й українців краю не цікавилася політикою, а у перші місяці війни не усі вони були прихильниками відстоювання хорватської незалежності, серби розглядали їх як потенційно ворожий елемент, а саму територію – як життєвий простір для сербського населення відповідно до концепції «Великої Сербії». Не полегшило становища нашої меншини й прибуття у Східну Славонію миротворців ООН. Внаслідок такої політики русини й українці опинилися на межі біологічного виживання в регіоні, і тому вони вітали відновлення суверенітету Хорватії на цих землях. Однак сама війна ще довго впливатиме на свідомість русинів й українців Хорватії, адже у ній вони зазнали більших втрат і страждань, аніж під час двох світових воєн.

1. «А якої ви національності?» // *Нова думка*. – 1992. – № 94/95. – С. 22. 2. Бесіда з полковником Віктором Гвоздем // *Нова думка*. – 1999. – № 107. – С. 10–13. 3. *Бичанич Ю.-Х.* Ожили миклошевски улїчки / Ю.-Х. Бичанич // *Нова думка*. – 1998. – № 105. – С. 21. 4. *Буїла Т.* Письмо америцкому сенаторови Паулу Симуону / Т. Буїла // *Нова думка*. – 1992. – № 94/95. – С. 29–30. 5. *Бурда С.* Участь в конференції ЕКУ / С. Бурда // *Нова думка*. – 2000. – № 112. – С. 6–9. 6. Вибрали хижки, вигнали домашніх // *Нова думка*. – 1992. – № 94/95. – С. 24. 7. Винчованка Союзу РУРГ з нагоди преглашованя неовисней, сувереней Републики Горватскей // *Нова думка*. – 1991. – № 90/91. – С. 4. 8. Доповідь на XVI зустрічі національностей сусідніх країн // *Нова думка*. – 1991. – № 90/91. – С. 28–29. 9. Етноцид та примусове вигнання // *Нова думка*. – 1992. – № 94/95. – С. 24. 10. *Єременко М.* Хто зупинить геноцид на Балканах? / М. Єременко // *Нова думка*. – 1992. – № 94/95. – С. 25. 11. *Киш М.* Вигнати русини и українци / М. Киш // *Нова думка*. – 1992. – № 94/95. – С. 19. 12. *Киш М.* Зоз Горватского державного сабору и Влади Републики Горватскей / М. Киш // *Нова думка*. – 1998. – № 104. – С. 10–11. 13. *Киш М.* Мандат УНТАЕС-у и реинтеграция / М. Киш // *Нова думка*. – 1997. – № 101/102. – С. 7–8. 14. *Костелник В.* Вибрана суверена и самостойна Република Горватска / В. Костелник // *Нова думка*. – 1991. – № 88. – Обкладинка 2, 3. 15. Лист до Президента України // *Нова думка*. – 1992. – № 94/95. – С. 39–40. 16. Лист до своїх // *Нова думка*.

ка. – 1992. – № 94/95. – С. 21–22. 17. *Миливоєвич Ц.* Пушце нас най жиєме / Ц. Миливоєвич // *Нова думка*. – 1992. – № 94/95. – С. 23. 18. Положенє националних меншинох у Горватскей // *Нова думка*. – 1992. – № 92/93. – С. 4–5. 19. Слово представників Союзу на Всесвітньому форумі українців // *Нова думка*. – 1992. – № 94/95. – С. 44–46. 20. *Такач Г.* Зоз теки секретаря Союзу / Г. Такач // *Нова думка*. – 1998. – № 106. – С. 20–22. 21. *Такач Г.* Миклошевска воєна хронология / Г. Такач // *Нова думка*. – 1992. – № 90/91. – С. 11. 22. *Такач Г.* Миклошевска воєна хронология / Г. Такач // *Нова думка*. – 1992. – № 92/93. – С. 20–23. 23. *Такач Г.* Миклошевска воєна хронология / Г. Такач // *Нова думка*. – 1992. – № 94/95. – С. 9–12. 24. *Такач Г.* Миклошевска воєна хронология / Г. Такач // *Нова думка*. – 1992. – № 96/97. – С. 5–9. 25. *Такач Г.* О статусу прегнатих / Г. Такач // *Нова думка*. – 1997. – № 101/102. – С. 16–17. 26. *Такач Г.* Петровци спадли медзи остатніма / Г. Такач // *Нова думка*. – 1992. – № 92/93. – С. 24–27. 27. *Такач Г.* Петровци спадли медзи остатніма / Г. Такач // *Нова думка*. – 1992. – № 96/97. – С. 10–13. 28. *Такач Г.* Петровци спадли медзи остатніма / Г. Такач // *Нова думка*. – 1992. – № 96/97. – С. 10–13. 29. *Такач Г.* Успішно положени виберанкови егзамен / Г. Такач // *Нова думка*. – 1992. – № 94/95. – С. 48–49. 30. *Тамаш Ю.* Застановце геноцид / Ю. Тамаш // *Нова думка*. – 1992. – № 94/95. – С. 26. 31. *Чавага К.* Русини и українці Хорватії: біда тяжка / К. Чавага // *Нова думка*. – 1993. – № 98/99. – С. 17. 32. *Barix N.* Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990–1995 / N. Barić // Stvaranje hrvatske drzave i Domovinski rat / Zdenko Radelic... let al. – Zagreb, 2006. – S. 191–289. 33. *Biki Đ.* Rusini Mikluševaca u Domovinskom ratu 1991. / Đ. Biki. – Mikluševci, 2001. – 198 s. 34. *Bilandžić D.* Hrvatska moderna povijest / D. Bilandžić. – Zagreb, 1999. – 836 s. 35. *Boarov D.* Suvorost i licemerje / D. Boarov // *Нова думка*. – 1992. – № 94/95. – С. 28–29. 36. Bojazni i upozorenja zbog događanja u Podunavlju // *Нова думка*. – 1997. – № 101/102. – С. 18–19. 37. *Furminc J.* Na zajedničkom poslu suživota svih / J. Furminc // *Нова думка*. – 1991. – № 88. – С. 2–3. 38. In memoriam // *Нова думка*. – 1998. – № 104. – С. 46–47. 39. *Jolić S.* «Мущим найсц синов гроб» / S. Jolić // *Нова думка*. – 1993. – № 98/99. – С. 13. 40. *Kiš M.* Republika Hrvatska i hrvatski Rusini u Ukrajinci i danas se bore protiv fašizma / M. Kiš // Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991–1995) / [urednik S. Burda]. – Zagreb, 1995. – S. 15–19. 41. *Marijan D.* Bitka za Vukovar / D. Marijan. – Zagreb; Slavonki Brod, 2004. – 338 s. 42. *Raguž J.* Hrvatsko Poneretvije u Domovinskom ratu / J. Raguž. – Zagreb, 2004. – 520 s. 43. Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991–1995) / [urednik S. Burda]. – Zagreb, 1995. – 100 s. 44. *Šakić V.* Opći okvir proučavanja srpske agresije na Hrvatsku 1991... / V. Šakić // Društvena istraživanja. – 1993. – 4–5 / God. 2 (1993). Br. 2–3. Ožujak – lipanj 1993. – S. 217–245. 45. *Wertheimer-Baletić A.* Jedno i pol stoljeće u brojčanom razvoju stanovništva Vukovara i vukovarskoga kraja / A. Wertheimer-Baletić // Društvena istraživanja. – 1993. – 4–5 / God. 2 (1993). Br. 2–3. Ožujak – lipanj 1993. – S. 455–477.

Галина Саган

Громадська та культурна діяльність українців в Боснії і Герцеговині у 50–70-ті роки ХХ століття

У статті на матеріалах періодичних видань української діаспори, що виходять у нових незалежних державах, які виникли на постюгославському просторі, проаналізовано процес відродження і подальший розвиток громадської та культурної діяльності українців Югославії (на прикладі республіки Боснія і Герцеговина) упродовж 50–70-х років ХХ ст.

The recovery process and further development of public and cultural activities of Ukrainians in Yugoslavia (in the case of the Republic of Bosnia and Herzegovina) during 50–70s years of the 20th century are analyzed in the article on the materials of the Ukrainian Diaspora' periodicals.

Після Другої світової війни Югославія почала розбудову народної демократії під керівництвом комуністичної партії, що поставило українців разом з іншими народами країни у нові умови, в яких вони вимушені були розвивати свої національні та культурні потреби. Культура, як ніяка інша сфера життя, потрапила під ідеологічний тиск нового суспільного устрою. Через усі канали інформування йшла щоденна пропаганда нового, щасливого комуністичного життя. Майже щотижня збиралися різні збори громадян, де члени Комуністичної партії Югославії розповідали про переваги змін, які мають відбутися в ФНРЮ. З цієї метою у селах утворювалися так звані «читацькі групи», у яких за графіком активісти вечорами вголос читали усім присутнім газети. У газетах друкувалися різні постанови уряду, статті про засудження капіталізму і возвеличення

СРСР. Не з'явитися на такому засіданні було дуже небезпечно, оскільки в цьому вбачалася нелюбяльність до «найсправедливішого» уряду в світі. Було скасовано усі існуючі до того українські культурно-освітні організації, де провідну роль грало духовенство, або де члени організації під час війни контактували з профашистськими силами. Одночасно у селах відкривали хати-читальні. У тих населених пунктах, де компактно проживали українці, жодна читальня не мала української книжки. На полицях знаходилися переклади письменників радянської класики та атеїстичні пропагандистські твори. Українці та й інші мешканці сіл заходили туди вечорами, щоб пограти в карти (і в такий спосіб вони заощаджували на світлі).

Перші українські видання, які потрапили на полиці таких читалень, надходили до Югославії з Чехословаччини (з